

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMIJAS TERMINOLOĢIJAS KOMISIJA

Terminrade Latvijā senāk un tagad

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas
komisijas 70 gadu jubilejas konferencei
veltīts īsrakstu krājums

TERMINRADE LATVIJĀ SENĀK UN TAGAD

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas
70 gadu jubilejas konferencei veltīts īsrakstu krājums.
Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija;
Zinātne, 2016. 159 lpp.

Atbildīgais par izdevumu
profesors *Māris Baltiņš*

Redaktores
Ieva Jansone (latviešu val.)
Regīna Jozauska (angļu val.)

Recenzenti
profesore Ina Druviete (Latvijas Universitāte)
profesore Zaiga Ikere (Daugavpils Universitāte)

© Autori, 2016
© Latvijas Zinātņu akadēmijas
Terminoloģijas komisija, 2016
© Apgāds „Zinātne”, izdevums, 2016

ISBN 978-9934-549-25-0

Saturs

Ievadvārdu vietā. <i>Māris Baltiņš</i>	7
<i>Māris Baltiņš</i> Latviešu terminoloģija septiņos gadu desmitos	9
<i>Juris Baldunčiks</i> Mūsdienu latviešu terminoloģija valodu kontaktu vējos: <i>lidmašīna, lidaparāts un gaisa kuģis</i>	20
<i>Zane Broka</i> Enerģētikas terminoloģijas stāvoklis un attīstības problēmas.	30
<i>Anita Butāne</i> Terminrade un kalkošana	36
<i>Helēna Gizeleza</i> Terminrades risinājumi medicīnas terminoloģijā (1989–2014)	43
<i>Anita Helviga</i> Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 21. biļetens (1956) literatūrzinātnes terminoloģijas kontekstā.	51
<i>Larisa Ilīnska, Oksana Ivanova, Zane Seņko</i> Tulkošanas izaicinājumi ekonomikas nozares tekstos	58
<i>Agita Kazakeviča</i> Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darbības atspoguļojums Terminoloģijas komisijas sēžu protokolos	65
<i>Regīna Kvašīte</i> Sakne <i>termin-</i> latviešu un lietuviešu terminoloģijā.	71
<i>Aldis Lauzis.</i> Lietvārda ģenitīva un pārējo atributīvo līdzekļu semantiskais pretstats terminoloģijā: paradigmas tapšana un problēmas	77

Zane Broka

Enerģētikas terminoloģijas stāvoklis un attīstības problēmas

Atslēgvārdi: enerģētika, elektrotehnika, terminoloģija

Enerģētikas terminoloģijas aizsākums un iedalījums

Par latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstības sākumposmu uzskatāms 19. gadsimta vidus, kad tika publicētas pirmās latviešu autoru sarakstītās mācību grāmatas, tai skaitā grāmatas fizikā, kas ir tehnisko zinātņu pamatā. Savukārt par zinātnē balstītiem elektrotehnikas terminoloģijas pirmsākumiem var runāt, sākot no 1886. gada, kad Rīgas Politehnikumā sāka pasniegt tolaik moderno elektrotehniku. Terminoloģijas attīstību visos laikos ievērojami ietekmējusi galvenā saskarsmes valoda latviešu valodai, kuras lomā iepriekš bijusi gan vācu, gan krievu valoda, bet šodien arvien vairāk pieaug angļu valodas ietekme. Enerģētikas terminoloģijas izstrāde pēdējos 70 gados izvērstāk aplūkota K. Timmermaņa rakstā šajā krājumā.

Jāpiebilst, ka novērojams duālisms attiecībā uz terminu iedalījumu pēc to piederības zinātnes vai tautsaimniecības nozarēm. Piemēram, enerģētikas termini var tikt attiecināti gan uz enerģētiku kā tautsaimniecības nozari, gan elektrotehniku kā zinātnes nozari. Savukārt atbilstoši Latvijas Zinātņu padomes klasifikācijai elektrotehnika un enerģētika ir divas dažādas zinātņu nozares. Turpmāk rakstā jēdziens „enerģētikas terminoloģija” lietots plašākā kontekstā, iekļaujot arī elektrotehnikas terminus.

Enerģētikas terminoloģijas izstrādes metodoloģiskā bāze

Terminzinātnē, kas savu attīstību sāka 20. gadsimta 30. gados, ir izstrādāti stingri kritēriji terminam un terminu darināšanai. Galvenās zinātniskam terminam izvirzītās prasības ir sistēmiskums, nozīmes precizitāte, formas īsums un viennozīmīgums [1].

Starptautiskā līmenī terminoloģiskā darba principi un metodes aprakstītas vairākos Starptautiskās standartizācijas organizācijas (ISO¹) standartos. Uz ISO izstrādāto metodiku balstīts arī Starptautiskās elektrotehnikas komisijas (IEC²) darbs elektrotehnikas standartu izstrādē. IEC bija pirmā kādas nozares standartizācijas organizācija, kura jau kopš 1907. gada prioritāri pievērsusies arī elektrotehnikas terminoloģijai. IEC apstiprinātie termini un to skaidrojumi apkopoti daudzvalodu vārdnīcā, kas brīvi pieejama tiešsaistē [2] šobrīd 17 valodās, kā arī vairāk nekā 80 tematiskos terminoloģijas standartos, terminu šķirklju skaitam pārsniedzot 20 tūkstošus.

Izstrādājot terminus kādā no elektrotehnikas jomām, IEC vispirms veic vajadzīgo jēdzienu izpēti un to organizāciju jēdzienu sistēmā, kam seko katra jēdziena definīcijas sagatavošana un pēc tam – jēdziena izteikšana ar vienu terminu katrā valodā. IEC darbs notiek paralēli vismaz divās valodās – angļu un franču. Viens no galvenajiem uzdevumiem ir vārdnīcā saglabāt vispārēju konsekvenci, cenšoties nodrošināt monosēmiju un pēc iespējas nepieļaut polisēmiju un homonīmiju. Terminam jābūt pieņemtam un lietotam nozares speciālistu vidū. Tāpēc jau nostiprinājušos terminus, pat ja tie ir etimoloģiski apšaubāmi, maina tikai tad, ja tam ir ļoti pamatoti iemesli. Terminus izstrādā elektrotehnikas eksperti, kuriem attiecīgā valoda ir dzimtā, un šajā darbā vēlams konsultēties arī ar savas valsts valodniekiem.

Izstrādājot IEC standartus elektrotehnikā, terminoloģijai jābūt vienojai ne tikai viena dokumenta ietvaros, bet gan visos savstarpēji saistītos standartos. Katru šādos dokumentos izmantoto terminu drīkst lietot tikai viena jēdziena nosaukšanai, un katram terminam jābūt ar tikai vienu nozīmi. Diemžēl latviešu valodā pārņemta vien neliela daļa no IEC apstiprinātajiem terminiem, kas būtiski apgrūtinā starptautisko standartu adaptāciju Latvijā. Par terminoloģijas nozīmību valsts attīstībā liecina tas, ka IEC terminoloģijai pilnībā atbilstošas terminu sistēmas izveidotas tajās valodās, kuras lieto ekonomiski attīstītākajās pasaules valstīs. Tās arī piedalās starptautiskās terminoloģijas pilnveidē un attīstīšanā, deleģējot savus pārstāvjus darbam IEC tehniskajā komitejā TC1 „Terminoloģija”.

¹ International Organization for Standardization.

² International Electrotechnical Commission.

Latviešu terminoloģijas izstrādes pamatprincipi izvērsti aprakstīti ilggadējās Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (TK) vadītājas V. Skujiņas monogrāfijā [1], taču šis metodiskais apraksts būtu regulāri jāatjaunina un jāpapildina. Līdz ar straujo zināšanu attīstību mūsdienās, nepārtraukti pieaug arī jauno jēdzienu skaits, taču valodas attīstība notiek lēnāk [3]. Lai attīstība būtu pēc iespējas sabalansētāka, nepārtraukti jāpilnveido terminrades principi un jāattīsta valoda, vienlaikus arī analizējot terminoloģijas praktisko lietojumu sabiedrībā. Katrā nozarē ir atšķirīgas terminu lietojuma tradīcijas un specifika, tāpēc būtu jāizstrādā vadlīnijas arī tieši enerģētikas terminoloģijas veidošanai.

Terminoloģijas izstrādes normatīvā bāze Latvijā

Nacionālā līmenī valodas attīstībai jābūt vērstai uz standartizētas terminoloģijas ieviešanu dažādās nozarēs, lai nodrošinātu: 1) precīzu informācijas apmaiņu; 2) informācijas ieguvī; 3) radošu domāšanu dzimtajā valodā; 4) tehniskās, zinātniskās un ekonomiskās saziņas veicināšanu, uzlabojot izglītības kvalitāti un mācību rezultātus; 5) zināšanu izmantošanu un apmaiņu skolēnu, studentu un profesionāļu vidū [3].

Kaut kopš mūsu valsts neatkarības atjaunošanas pagājuši jau 26 gadi, joprojām nav sakārtota valstiska regulējuma terminoloģijas jomā un daudzi procesi šajā jomā notiek nekoordinēti. Pirms 11 gadiem bija centieni jomu sakārtot, izstrādājot Terminoloģijas likuma [5] un citu tiesību aktu projektus, bet tie tomēr netika pieņemti. Atbilstoša valstiskā regulējuma ieviešana būtu jāiekļauj valsts valodas politikas programmā kā neatliekams uzdevums. Jāparedz viena atbildīgā valsts pārvaldes iestāde par terminoloģijas izstrādi, apstiprināšanu un publiskošanu; iespējami plaša visu nozaru speciālistu iesaiste terminoloģijas izstrādē; vienas valstiska līmeņa terminu datubāzes izveide, kurā būtu pieejami visi apstiprinātie termini, skaidri norādot to statusu; pienākums lietot vienotu terminoloģiju; plaša sabiedrības informēšana, terminu lietošanas popularizēšana u. c. regulējumi.

Enerģētikas terminrades organizatoriskā struktūra

Par latviešu valodas terminoloģijas izstrādi un apstiprināšanu atbildīga ir LZA TK. Tajā ietilpst ap 30 nozaru terminoloģijas apakškomisiju (TAK), starp kurām ir arī Enerģētikas TAK. Enerģētikas terminoloģija daļēji ietilpst arī Siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģijas TAK kompetencē (piemēram, saistībā ar siltumenerģētikas un gāzapgādes terminiem), un elektrotehnikas terminoloģija tiek skarta arī Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas TAK, jo īpaši saistībā ar elektronikas terminiem. Lai nodrošinātu saskaņotu terminoloģijas izstrādi dažādu TAK darbā, TK ietilpst arī Starpnozaru terminoloģijas saskaņošanas komisija, ko veido valodnieki, nozaru eksperti un TAK priekšsēdētāji [4], tomēr faktiski tā šobrīd nefunkcionē.

Ar nozares terminoloģijas izstrādi nodarbojas arī Latvijas Elektroenerģētiķu un energobūvnieku asociācijas (LEEAA) Enerģētikas terminoloģijas komisija, bet savulaik SIA „Standartizācijas, akreditācijas un metroloģijas centra” Standartizācijas biroja darbojusies standartizācijas tehniskā komiteja LVS/STK/23 „Elektrotehnikas terminoloģija”, kas adaptējusi latviešu valodā septiņus IEC terminoloģijas standartus, bet tās darbība šobrīd ir apturēta.

Lai nepieļautu savstarpēji nesaskaņotas terminoloģijas ieviešanu un valstī nodrošinātu vienotu terminoloģiju, būtu jāsaglabā tikai viena atbildīgā institūcija par enerģētikas terminoloģiju – LZA TK Enerģētikas TAK, kurai jāsadarbojas arī ar citu nozaru TAK, nodrošinot terminoloģijas saskaņotību starpnozaru līmenī.

Terminoloģijas lietojums organizācijās

Terminoloģijas lietotāji ir visa sabiedrība, tomēr jo īpaši daudz terminoloģija jāizmanto valsts iestādēs, izstrādājot tiesību aktus, un nozares uzņēmumos, izstrādājot gan uzņēmuma standartus, gan dažādus dokumentus iekšējai un ārējai saziņai. Diemžēl šobrīd novērojama milzīga nesaskaņotība terminoloģijas lietojumā dažādās minētajās institūcijās. Lai to novērstu, liela loma ir Valsts valodas centram (VVC), kura kompetencē ir kontrole valsts valodas lietojuma jomā. VVC būtu faktiski jākontrolē gan valsts, gan privāto institūciju valodas lietojums un jānorāda uz nepilnībām

un pārkāpumiem, sastādot par to atbilstošus aktus. Savukārt, lai institūcija pārkāpumus novērstu un turpmāk nepieļautu, tai būtu aktīvi jāsadarbomas ar LZA TK atbilstošās nozares TAK. Protams, lai tas notiktu, nepieciešami atbilstoši finanšu un cilvēkresursi gan VVC, gan LZA TK.

Terminoloģiskā izglītība

Lai zinātnes nozare varētu attīstīties un lai terminu veidošanā iesaistītos lietpratēji, ir nepieciešama terminoloģiskā izglītība [6]. Pareizas terminoloģijas lietojums jāveicina, jau sākot ar vispārīgās izglītības līmeni, un jo sevišķi terminoloģijas nozīmība jāuzsver, paredzot tam īpašus kursus profesionālās un augstākās izglītības programmās un nosakot obligātu nozares pamatterminu apguvi gan latviešu valodā, gan vismaz divās svešvalodās. Terminoloģijas pamatus vēlams apgūt atsevišķā kursā ciešā kopsakarā ar praksi, savukārt terminu apguvi iekļaut arī specializējošos mācību priekšmetos, lai tos uzreiz sasaistītu ar konkrētajā priekšmetā apgūstamajiem jēdzieniem. V. Skujiņa paudusi, ka terminoloģijas pasniedzējam noteikti nepieciešamas: 1) lingvistiskās zināšanas; 2) speciālās (nozares) zināšanas. Turklāt nepieciešamas zināšanas, prasmes un pieredze terminoloģijas darbā, un pasniedzējam jābūt nozares terminoloģijas ekspertam [6].

Augstākās izglītības iestādēm jābūt kā paraugam terminoloģijas lietojumā, tāpēc īpaši nozīmīgs ir arī vienotas terminoloģijas lietojums mācību grāmatās un augstskolu docētāju darbā, lai novērstu situācijas, kad vienu un to pašu jēdzienu dažādi autori vai docētāji studentiem sauc atšķirīgi.

Nepieciešams valstiskā līmenī darbu terminoloģijā atzīt par augsta līmeņa zinātnisko darbību, lai veicinātu speciālistu iesaisti un izstrādātā terminoloģija nebūtu tikai dažu entuziastu brīvā laika pavadīšanas rezultāts.

Literatūra

1. Skujiņa, V. (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. 2., lab. un papild. izd. Rīga: LVI, 223 lpp. ISBN 9984-742-00-8.
2. *Electropedia: The World's Online Electrotechnical Vocabulary* [online]. IEC, 2016 [viewed 9 Sep 2016]. Available from: <http://www.electropedia.org/>
3. Teichmann, H. (2010). International Standardization of Technical and Scientific Terminology. *Homo Oeconomicus*, vol. 27 (4), 527–543. ISBN 978-3-89265-075-1. ISSN 0943-0180.

4. Terminu izstrādes, pieņemšanas, apstiprināšanas, publiskošanas un grozīšanas procesa apraksts. *Terminoloģijas Jaunumi*, 2006, Nr. 13, 30–36. ISSN 1691-0133.
5. *Likumprojekts „Terminoloģijas likums”* [tiešsaiste]. Rīga: Saeima, 07.02.2006. [skatīts 09.09.2016.]. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP1549_0
6. Skujiņa, V. (1999). Latviešu terminoloģija kā zinātnes nozare un studiju priekšmets. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa*, 53. sēj., Nr. 1/2/3. (600./601./602.), 99–110. ISSN 1407-0081.

The Current State of Affairs and Development Problems of Energy Terminology in Latvian

Summary

The paper presents current situation, problems and challenges related to the development of energy terminology in Latvian, which encompasses the fields of power, electrical and thermal engineering.

Though there is a detailed methodology for the formation of Latvian terminology in general, arguments are given for development of separate guidelines for terminology of the energy field. Efforts of the International Electrotechnical Commission (IEC) in the field of standardisation and terminology of electrical engineering are summarised to give an example of a broad and detailed multilingual term system, which should be adopted in Latvian as closely as possible to achieve international harmonisation. As of now, only a part of IEC terms have been adopted in Latvian that do not cover all the subfields of electrical engineering thus hindering adaptation of international standards and unambiguous overall usage of terminology.

For consistent development of Latvian terminology, a proper legislation should be established to define a single national regulatory authority responsible for development of terminology and its publication in a national terminology database. The actual usage of terminology in the private and public sector should be monitored and adjusted in line with the approved terminology. To ensure clear communication among professionals from the very beginning of their career, vocational and higher education curricula should include training in the respective fields of terminology in Latvian and at least two foreign languages.